

УДК 316.647.82:316.346.2

ДИСКРИМІНАЦІЯ ЗА ГЕНДЕРНОЮ ІДЕНТИЧНІСТЮ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ТРАНСГЕНДЕРНИХ ЛЮДЕЙ

Марценюк Т. О.

*кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри соціології,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Колеснік В. С.

*студентка 4 року навчання, бакалаврська програма із соціології
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

У статті представлено результати власного емпіричного експлораторного дослідження трансгендерних людей в Україні. Концептуалізовано поняття гендерної ідентичності та пояснено основну термінологію стосовно трансгендерних людей, проаналізовано відповідне законодавство в Україні. Узагальнено попередні міжнародні та українські дослідження стосовно дискримінації трансгендерів. Охарактеризовано дискримінацію на соціалізаційному та інституційному рівнях.

Ключові слова: гендерна ідентичність, трансгендери, дискримінація.

В статті представлені результати собственного эмпирического эксплораторного исследования трансгендерных людей в Украине. Концептуализовано понятие гендерной идентичности и объяснено основную терминологию по трансгендерных людей, проанализированы соответствующее законодательство в Украине. Обобщено предыдущие международные и украинские исследования о дискриминации трансгендеров. Охарактеризовано дискриминацию на социализационном и институциональном уровнях.

Ключевые слова: гендерная идентичность, трансгендеры, дискриминация.

This paper presents the results of own empirical exploratory research of transgender people in Ukraine. The concept of gender identity is conceptualized and basic terminology regarding transgender people is explained, relevant Ukrainian legislation is analyzed. Previous international and Ukrainian research on discrimination of transgender people is overviewed. Discrimination on the socialization and institutional levels is characterized.

Key words: gender identity, transgenders, discrimination.

У контексті євроінтеграційних процесів перед Україною стоїть виклик толерантного ставлення до людей із альтернативною гендерною ідентичністю. Права людини стосуються, у тому числі і ЛГБТ-спільноти (лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери). У 2010 р. Україна підтримала ухвалення Комітетом міністрів Ради Європи «Рекомендацій заходів для подолання дискримінації на підставі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності» [26]. Натомість у дослідженнях правозахисних і ЛГБТ-організацій зазначено, що в Україні забезпечення прав людини для ЛГБТ-спільноти залишається актуальною проблемою, нагальною для розв'язання [10, с. 21].

Людей із альтернативною гендерною ідентичністю називають трансгендерами. Ця група хоча і входить до ЛГБТ спільноти, яка бореться за права людини за ознакою СОГІ (сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність), але залишається маргіальною навіть у ній. Тематиці сексуальної орієнтації, як у дослідженнях, так і активізмі, приділено значно більше уваги, ніж темі гендерної ідентичності. Так, в Україні лише декілька із десятків ЛГБТ організацій звертають увагу на права трансгендерних людей і вивчають дискримінацію на основі гендерної ідентичності.

Незважаючи на те, що трансгендерні люди не завжди є видимою групою, обсяг якої визначити практично неможливо, її члени щодня стикаються із дискримінацією. Окрім нерозуміння та цькування з боку оточуючих, у тому числі, і від близьких людей, майже ніякої допомоги не надходить і з боку держави, чиє законодавство є таким, що порушує права людини і патологізує трансгендерність, вносячи її до списку психічних захворювань. Процедура «зміни/корекції статі» принижує гідність трансгендерних людей, проте без її проходження в Україні неможливо змінити документи, що для трансгендерів означає щодня боротися із дискримінацією у майже всіх сферах суспільного життя.

У суспільних вітчизняних науках тематика становища трансгендерних людей також є маловивченою. До питань гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації у своїх дослідженнях звертався відомий радянський і пострадянський соціолог І.С. Кон. Хоча темі сексуальності автор приділяв значно більше уваги [7-9]. В Україні соціологічні дослідження на тему сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності проводяться вкрай рідко. Вони стосуються, передусім, тематики сексуальної орієнтації: вивчення ставлення населення до ЛГБТ спільноти і явища гомофобії [12; 14], з'ясування становище ЛГБТ сімей [11; 13].

вивчається така група ризику ВІЛ/СНІД як ЧСЧ (чоловіки, що мають секс із чоловіками) [6]. У 2014 році вийшло дослідження «Вивчення поведінки трансгендерів та їх потреб у профілактичних послугах щодо ВІЛ» [1], у якому зазначено про уразливість даної групи до сексуального насильства, проблему стигми і дискримінації. Найбільш ретельно вивченою трансгендерна тематика зустрічається у дослідженнях ЛГБТ організацій, зокрема, ГО «Інсайт» [3; 5]. Тобто, очевидно, що в українській науці бракує академічних досліджень із проблематики гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації, становища ЛГБТ спільноти, питань дискримінації на основі СОГІ.

У цій статті представлено результати емпіричного експлораторного дослідження трансгендерних людей в Україні. Основна мета – охарактеризувати сфери суспільного життя, в яких трансгендерні люди дискримінуються на основі їхньої гендерної ідентичності. Перш за все, у статті концептуалізовано поняття гендерної ідентичності. По-друге, узагальнено досвід попередніх досліджень (як деяких міжнародних, так і українських) у сфері дискримінації трансгендерних людей на основі гендерної ідентичності. По-третє, описано методологію власного експлораторного дослідження. Наостанок наведено результати опитування трансгендерних людей стосовно їхнього досвіду дискримінації за ознакою гендерної ідентичності. Зазначимо, що емпіричне дослідження, результати якого представлені у цій статті, є експлораторним, дані якого можна використати при проведенні більш масштабних досліджень. Опитування проводилося методом глибинних інтерв'ю, вибірку сформовано методом снігової кулі. Всього було взято 10 інтерв'ю, серед респондентів і респонденток були 2 транс-чоловіка (ФтМ), 4 транс-жінки (МтФ), 3 агендери (АГ) та 1 трансвестит/ка (ТВ).

Визначення основних понять

На сьогодні гендерні та квір (queer) студії як галузь соціальних наук швидко розвиваються, продукуючи нову термінологію для пояснення як уже існуючих, так і досить нових соціальних феноменів. Одним із важливих термінологічних понять квір студій (поряд із сексуальною орієнтацією) є гендерна ідентичність (gender identity). Згідно із Джок'якертськими принципами, вона визначається як «усвідомлення особою внутрішніх та індивідуальних особливостей гендерної приналежності, яка може як співпадати, так і не співпадати зі статтю при народженні, що включає в себе індивідуальне відчуття свого тіла (може супроводжуватися зміною зовнішності чи фізіологічних функцій хірургічними чи іншими засобами) та інші прояви, як одяг, мова та особливості поведінки» [2, с. 6]. У більш спрощеному визначенні про гендерну ідентичність зазначено, що це «внутрішнє відчуття приналежності до певної статі чи гендеру, який може збігатися чи не збігатися з бінарними категоріями чоловік/жінка» [19, с. 16].

Трансгендери (transgender) – це люди, чия гендерна ідентичність відрізняється від тих, які приписані їм від народження (наприклад, стать, зазначена у свідоцтві про народження). Цисгендери (cisgender) – це термін на позначення тих людей, чия гендерна ідентичність та її вираження співпадає із статтю, приписаною їм при народженні. Транссексуалами називають людей, чия гендерна ідентичність відрізняється від їх біологічної статі і які, як правило, змінюють або хочуть змінити своє тіло за допомогою гормонотерапії, операцій або інших засобів, щоб наблизити вигляд та функції свого тіла до тих, які притаманні іншій статі [19, с. 17].

Доволі часто гендерну ідентичність плутають із сексуальною орієнтацією чи вважають ці поняття взаємозалежними. Сексуальна орієнтація пояснює, кого людина вважає привабливими, і ділиться на бі-, гомо-, гетеро-, пан- та асексуальність, залежно від вподобань індивіда [31]. У той час як гендерна ідентичність визначає, як індивід сприймає себе. Це означає, що транс-жінка може бути як лесбійкою, так і гетеросексуальною.

Для того, щоб пояснити оточуючим, як людина себе ідентифікує був створений певний словник термінів, до якого час від часу долучають нові поняття. Це такі терміни як транссексуал (ФтМ, МтФ), інтерсексуал, андрогін, кросдрессер (трансвестит), бігендер, агендер та ін. У нашому емпіричному дослідженні брали участь ФтМ, МтФ, трансвестит та агендери, тому доцільно пояснити, що означають ці поняття.

ФтМ (FtM, female to male) – термін на позначення трансгендерної людини, що ідентифікує себе як чоловік. В свою чергу, МтФ (MtF, male to female) – термін на позначення трансгендерної людини, що ідентифікує себе як жінка [31]. Агендером (agender) називають людину, у якої відсутнє відчуття приналежності до того чи іншого гендеру, і як правило таку, що заперечує значимість гендерних відмінностей [5, с. 3]. І, нарешті, трансвестит/кросдресер (transvestite/crossdresser) – людина, що перевдягається в одяг, притаманний для протилежної від її біологічної статі. Термін «трансвестит» часто вважається застарілим, проте він все ще використовується в нашій мові як аналог для кросдресера [5, с. 4].

Також важливим поняттям даної тематики є поняття переходу, або як його часто називають, «транзишену» (transition) – це період в житті людини, коли вона починає жити як представник чи представниця того гендеру, з яким він або вона себе ідентифікує [5, с. 3]. Цей процес включає в себе зміну імені та стилю одягу, а також (необов'язково) прийом гормонів, операцію зі зміни статі, зміну документів. У процесі переходу людина стикається з проблемою камінг-ауту (coming out) – процесу, впродовж якого вона намагається змиритися з власною сексуальністю чи гендерною ідентичністю. Також даний термін означає процес, коли людина розповідає про свою сексуальну орієнтацію чи гендерну ідентичність іншим [28, с. 25].

Часто на певному етапі в житті може виникнути відчуття незадоволеності власною біологічною статтю, що супроводжується загальною пригніченістю, депресією та навіть схильністю до суїциду – таке явище називають «гендерною дисфорією» (gender dysphoria) [5, с. 3]. Тому, якщо матеріальні можливості це дозволяють, можна здійснити операцію зі зміни статі (sex reassignment surgery) – хірургічні процедури, що змінюють тіло людини відповідно до її гендерної ідентичності.

Законодавство стосовно попередження дискримінації на основі гендерної ідентичності

Незважаючи на поступову декриміналізацію та депатологізацію трансгендерності, трансгендерні люди все ще зазнають дискримінації у багатьох країнах світу. ООН в 2006 році прийняла Джок'якартські принципи застосування міжнародно-правових норм про права людини стосовно сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності [2]. Держави зобов'язуються забезпечувати дотримання прав людини, при цьому співпрацюючи із ЗМІ та недержавними організаціями. Загалом, принципи спрямовані на викорінення дискримінаційних законів, дотримання прав усіх людей (незалежно від їхньої сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності) та створення безпечного середовища для членів ЛГБТ спільноти.

У червні 2011 року Рада з прав людини ухвалила резолюцію, що вважається першою резолюцією ООН, яка стосується сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності та у якій висловлено «глибоку стурбованість» щодо насильства та дискримінації осіб за цими ознаками [22]. Україна була однією з держав, які підтримали цей міжнародний правозахисний документ. Натомість підтримка не означає автоматичне дотримання прав трансгендерних людей. Зокрема, у вітчизняному законі «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012) не вказано дискримінацію на основі гендерної ідентичності як одну із дискримінаційних ознак [4]. У статті 1 зазначено, що «дискримінація – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі - певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом...» [4]. Окрім того, надано визначення таким поняттям, як «пряма дискримінація», «непряма дискримінація», «підбурювання до дискримінації», «утиск» тощо. У статті 2 вказано, що «Законодавство України ґрунтується на принципі недискримінації, що передбачає незалежно від певних ознак: забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб; забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб; повагу до гідності кожної людини; забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб» [4].

Також варто коротко згадати про процедуру «зміни статі» згідно з українським законодавством. В Україні існує спеціальна процедура зі «зміни статі», що регламентована Наказом Міністерства охорони здоров'я № 60 [15], в якому вказано, що дозвіл на зміну документів та корекцію зовнішності має видати спеціальна комісія. Для того, щоб людина пройшла комісію, їй необхідно мати певний перелік документів і перебувати на обліку у місцевого сексопатолога. Також для отримання дозволу на проведення циклу операцій має підтвердитися діагноз «транссексуалізм», що класифікується як психічне захворювання.

Для того, щоб в Україні трансгендерна людина могла змінити документи, обов'язковим має бути хірургічне втручання (тобто, повне видалення репродуктивних органів – статевих органів та грудних залоз для біологічних жінок і видалення яєчок та статевого члена – для біологічних чоловіків). Ці операції призводять до примусової стерилізації. Важливими протипоказаннями, що можуть бути підставами до відмови у наданні хірургічних послуг та подальшої зміни документів, є наявність дітей до 18 років, перебування у шлюбі та «грубі порушення соціальної адаптації», до яких відносять відсутність роботи та постійного місця проживання. Таким чином, коли у світі поступово визнаються права трансгендерних людей як базові права людини та обумовлюється захист трансгендерів від дискримінації в будь-якій

сфері суспільного життя, українське законодавство більше спрямоване на врегулювання життя трансгендерних людей, а не захист їх від дискримінації чи викоринення її як такої.

Попередні дослідження дискримінації трансгендерних людей

Трансгендерні люди в усьому світі щодня зазнають дискримінації на основі своєї гендерної ідентичності. Вже з раннього шкільного віку хлопці, дівчата й ті, що не відносять себе до бінарної системи гендеру, стикаються із погрозами, психологічним чи навіть фізичним насиллям. Американська навчальна організація «Освітня мережа геїв, лесбійок і гетеросексуалів» (Gay, Lesbian and Straight Education Network – GLSEN) проводить щорічні дослідження клімату у школах (National School Climate Survey), у яких опитується також ЛГБТ молодь (близько 3000, серед яких 10% – трансгендерної молоді). У 2009 році було з'ясовано [21, с. 21], що майже всі трансгендерні підлітки були жертвами усних образ (verbal harassment) (87%) через свою гендерну ідентичність, 53% – зазнавали фізичного насилля, з яких 26% – серйозного ступеня (сильне побиття, використання зброї). Також в даному дослідженні згадувалось, що лише 16% всіх опитаних трансгендерних підлітків відповіли стверджувально на питання про наявність ЛГБТ-тематики в підручниках чи тематичних планах.

Загалом дискримінацію трансгендерних людей вивчають такі міжнародні громадські організації як уже згадувана Освітня мережа геїв, лесбійок і гетеросексуалів (GLSEN), Міжнародна асоціація геїв і лесбійок (International Lesbian and Gay Association – ILGA), Комісія із питань рівності та прав людини (Equality and Human Rights Commission) та ін. Перш за все, однією з проблем трансгендерних людей є неприйняття з боку суспільства, що проявляється у цькуванні чи використанні мови ворожнечі. У родині батьки та родичі не завжди з розумінням ставляться до альтернативної гендерної ідентичності своєї дитини. Згідно із результатами звіту Фундації із прав людини (Human Rights Foundation) 2012 року про гендерно-експансивну молодь («gender-expansive youth») [29, с. 18], лише 27% молодих людей, які не відносять себе до бінарного гендерного поділу (чоловік/жінка) відповіли, що в їхній родині їх дуже підтримують, 36% – сказали, що принаймні якимось підтримують. Також лише 43% відповіли, що в їхній сім'ї є людина, до якої вони можуть звернутися за підтримкою. На думку авторів звіту дослідження трансгендерів з Британії, наразі існує дуже невелика кількість досліджень, спрямованих на вивчення емоційного клімату в родині трансгендерів [24, с. 35].

Також трансгендерні люди зазнають дискримінації у навчальних закладах, що виражається у приниженні та цькуванні з боку однолітків через те, що їхня гендерна експресія не відповідає так званій «нормі». Наприклад, у результатах першого загальнонаціонального дослідження явища гомофобії у канадських школах (2008) зазначено, що 95% опитаних канадських трансгендерних підлітків відчувають себе неспокійно, знаходячись у навчальному закладі [27, с. 11]. Дослідження британських шкіл показало, що 75% трансгендерних респондентів стикаються з проблемами у навчальному закладі, до яких відносяться відчуття ізоляції та відтягування камінг-ауту, цькування з боку однокурсників та вчителів та виключення зі школи за використання «не тої» вбиральні [24, с. 65]. У результатах звіту американського дослідження, спрямованого на вивчення дискримінації трансгендерів зауважено [23, с. 9], що 78% опитаних зазнавали усних образ, 35% – фізичного знущання та 12% сексуального насильства. А 15% з тих, хто зазнавали цькування, були змушені покинути навчання. Вражаюча кількість (51%) через цькування з боку однолітків здійснювали спробу самогубства, при чому 76% тих, хто зазнавали знущань з боку викладачів, намагалися покінчити з життям. І, власне, актуальна проблема у навчальних закладах – це відмова селити МтФ у кімнати з дівчатами, а ФтМ – у кімнати з хлопцями, зокрема, 19% опитаних отримали відмову від керівництва.

Актуальною залишається проблема працевлаштування та дискримінації на робочому місці. Серед трансгендерів в США рівень безробіття більший у 2 рази; 90% трансгендерів мають справу з цькуванням на роботі, 71% – змушені приховувати свою гендерну ідентичність від співробітників, з яких 54% – відкласти процес переходу, аби запобігти негативній взаємодії з колегами [24, с. 87].

Ще однією проблемою є дискримінація у сфері охорони здоров'я. Відповідно до результатів звіту із вивчення дискримінації трансгендерних людей в США, 28% учасників дослідження відклали похід до лікаря через дискримінацію; 50% – були змушені навчати своїх лікарів деталям трансгендерного догляду за здоров'ям, 19% – було відмовлено у лікуванні через їхню гендерну ідентичність [23, с. 13]. У Європейському дослідженні трансгендерних людей (Transgender Eurostudy) підсумовано, що в Європі медичне обслуговування, що надається трансгендерам, є не надто високої якості [30, с. 34]. Близько третини респондентів сказали, що їм було відмовлено у наданні медичних послуг через їхню

гендерну ідентичність, а також більшій частині респондентів держава не надала коштів на гормонотерапію чи операцію, які є недешевими для людини із середнім рівнем достатку.

Отже, навіть у країнах, що вважаються здебільшого демократичними (як-от, США чи Великобританія), трансгендери все одно зазнають дискримінації на рівні соціалізації та інституційної підтримки. Вони дискримінуються у сферах освіти, охорони здоров'я, на робочому місці та в родині.

В Україні дослідження трансгендерної тематики залишаються доволі новою темою. У реєстрі ЛГБТ організацій України із 43 організацій лише у діяльності кількох із них зазначена трансгендерна тематика [18]. Варто зауважити про Громадську організацію «Інсайт» (2008), яка у своїй місії стверджує про «підвищення якості життя гомосексуальних, бісексуальних, трансгендерних, інтерсексуальних та квір-людей в Україні шляхом реалізації програм просвітницького, правозахисного, інформаційного, культурно-соціального спрямування, а також надання необхідних сервісних послуг». Громадська організація «Правозахисний ЛГБТ Центр «Наш світ» (1999) займається моніторингом дотримання прав людини стосовно, у тому числі, і трансгендерних людей. До речі, в одному з основних щорічних звітів про права людини, який готує Українська Гельсінська спілка з прав людини [17], немає інформації про порушення прав людини за ознакою СОГІ.

В останніх моніторингах «Нашого Світу» [10] про трансгендерів майже не згадується. В інформації про злочини, вчинені на ґрунті ненависті, з 20 описаних кейсів для трансгендерних людей виділено лише 2, що свідчить про маргінальність цієї тематики у ситуації загального аналізу ЛГБТ спільноти.

Дослідження ж «Інсайту», навпаки, є переважно зосередженими на трансгендерній тематиці (про ситуацію трансгендерів в Україні (2010) [5] та дотримання громадянських прав людей в Україні (2012) [3]). В обох звітах одним з ключових питань є дискримінація трансгендерів в українському суспільстві. У результатах зазначено, що трансгендерні люди зазнають дискримінації в навчальному закладі, на робочому місці, в медичних установах, в законодавстві та у повсякденному житті. Дискримінація проявляється у вживанні мови ворожнечі (hate speech), обмеженні у доступі до таких ресурсів як житло і робота з боку родини та роботодавців, визначенні законодавством «транссексуалізму» як психічного захворювання тощо. Загалом дискримінація проти трансгендерних осіб визначена як неявна, яка «проявляється так, що її складно оскаржити і нелегко ідентифікувати».

У дослідженні 2014 року зазначено вже про явні факти дискримінації стосовно трансгендерних людей, як-от уразливість до фізичного насильства, адже «13 з 36 опитаних зазначили факти нанесення їм тілесних ушкоджень впродовж останніх 12 місяців» [1, с. 8]. Крім того, у звіті підсумовано: «Дві третини опитаних трансгендерів мали досвід образ або приниження за останні 12 місяців, ще 19 стикалися із психологічним тиском. Також 9 респондентів зазначили випадки шантажу, погроз та залякування, а 5 респондентів – ненадання медичної допомоги у разі необхідності або перешкоду при спробі звернутися за медичною допомогою» [1, с. 8].

У 2011-2012 роках було проведено дослідження «ЛГБТ-сім'ї в Україні: соціальні практики та законодавче регулювання» [11], у якому значно більше уваги було приділено гомосексуальним союзам і значно менше питанням трансгендерних людей. Натомість у розділі «Реалізація права на сім'ю в Україні: погляд за межі видимої норми» зазначено про проблеми вітчизняного законодавчого регулювання [16, с. 33]: примусовій стерилізації підлягають транссексуальні особи, якщо хочуть змінити свої паспортні документи; Міністерство охорони здоров'я наполягає на обов'язковій стерилізації таких осіб; наявність репродуктивних органів або репродуктивної функції є підставою для відмови у зміні паспортних документів при транзитивності; наявність власних дітей є також підставою для відмови у наданні трансгендерним особам дозволу на зміну паспортних документів. У результаті зроблено висновок, що «в Україні транссексуальним людям заборонено мати власних дітей, держава застосовує до них примусову стерилізацію» [16, с. 33].

Загалом слід зауважити, що в Україні дослідженнями дискримінації трансгендерів займається переважно одна організація, основною метою якої є надання психологічної та юридичної допомоги трансгендерному населенню, а також надання важливої інформації про процес переходу, легальні аспекти та загального просвітництва шляхом проведення масових заходів. Дані дослідження намітили шлях для подальшого вивчення теми дискримінації на основі гендерної ідентичності, виділивши основні сфери, де трансгендерні люди зазнають дискримінації в Україні.

Загальна інформація про емпіричне дослідження

Для з'ясування досвіду дискримінації трансгендерних людей в Україні, було проведено десять напівструктурованих інтерв'ю з МтФ, ФтМ, агендерами та трансвеститом з різних

українських міст. Варто зауважити, що через закритість даної групи людей, отримати доступ до трансгендерів досить складно. Вибірка формувалася методом снігової кулі; ГО «Інсайт» виступала ключовим інформантом; також пошук здійснювався через соціальну мережу «Вконтакте» та веб-сайт Transgender.Ru. Тож така кількість інтерв'ю була зумовлена не лише повторюваністю даних, що надавали респонденти, а також складністю в отриманні доступу до більшої кількості людей.

Вибір респондентів і респонденток не обмежувався певною віковою категорією, тому вік учасників / учасниць дослідження – від 20 до 56 років; проживають у Києві, Одесі, Запоріжжі, Донецьку і Донецькій області, Харкові, Кривому Розі та Луганській області. Опитані трансгендери перебувають на різних стадіях переходу, деякі вирішили його не здійснювати взагалі. Документи мали змогу змінити двоє серед опитаних. Середня тривалість інтерв'ю складала 40-60 хвилин. При проведенні інтерв'ю респонденти і респондентки були поінформовані про конфіденційність та використання результатів лише у наукових цілях.

Польовий етап відбувався у вересні 2013 р. – лютому 2014 р. Питання інтерв'ю містили особисті дані, гендерну ідентифікацію, історію камінг-ауту та стосунки в родині, проблеми з документами, медициною, робочим або навчальним оточенням та інформацію про психічний стан респондента або респондентки.

Досвід дискримінації трансгендерів в Україні

На основі попередніх досліджень, основними сферами дискримінації на рівні соціалізації можна виділити такі: дискримінація у сфері освіти, дискримінація в родині та дискримінація і неприйняття в навчальному закладі чи на робочому місці.

Дискримінація у сфері освіти. Переважна кількість респондентів – віком від 25 років, тобто тоді, коли їм спадало на думку те, що їхня біологічна стать не співпадає з внутрішнім відчуттям, вони не могли знайти необхідну літературу, що пояснила б, що таке гендерна дисфорія чи трансгендерність. Перш за все, доступу до інформації респонденти не мали через відсутність Інтернету, де зараз можна знайти все необхідне, починаючи від тестів на визначення гендерної ідентичності та закінчуючи покроковою інструкцією, як правильно проходити гормонотерапію. Тому респондентки зазначають про важливість глобальної мережі для отримання необхідної інформації: «Доступ к информации появился только с появлением Интернета. В моём случае 3-5 лет назад» (ТВ).

На сьогодні в Україні, окрім Інтернету, майже немає джерел інформації, що можуть допомогти трансгендерним людям у процесі переходу. Потрібну літературу важко знайти в книжкових магазинах чи на полицях бібліотек, тому всевітня мережа залишається єдиним варіантом.

Респонденти також виражали занепокоєння тим, що навіть в наш час в школах та багатьох вищих навчальних закладах немає предметів на тему гендеру, гендерної ідентичності та сексуальності. Як зазначає МтФ: «...в нашей стране вопросы гендерной идентичности не выносятся на обозрение людей, не включены в программы обучения во всех учебных заведениях...».

Одним з нечисленних джерел інформації є медіа, а саме статті в журналах і газетах та пізнавальні програми. Проте, як розповідали респонденти, не завжди інформація, що там надається, є достовірною, багато фактів з життя трансгендерних героїв сюжету викривлюються чи вирізаються.

Дискримінація в родині. Часто вже в межах первинної соціальної групи трансгендерні люди змушені терпіти неприйняття та образи з боку найближчих людей. Через свій консерватизм та страх порушення звичних норм, батьки можуть постійно нагадувати, що це все лише період, який з часом пройде, чи навіть вдаватися до настільки радикальних засобів як вигнання з дому. Кілька респондентів просили пропустити всі питання, пов'язані з ситуацією в родині, бо ця тема для них є надзвичайно болісною.

АГ ділиться своєю життєвою історією: «С отцом у меня вообще не сложилось, потому просто пытаюсь его избегать, ну а мать всячески старается игнорировать мою идентичность, избегая моих просьб называть меня по имени, что выбрал я, или задавая вопросы о том, когда уже я выйду замуж. Но лучше уж так, чем как то, что бабушка после моего каминг-аута просто вычеркнула меня из своего сознания».

У одній з респонденток батько стоїть на шляху між нею та її операцією: «Мой папа – главврач одной из больниц нашего города, и он знаком с областным сексопатологом, через которого надо пройти, дабы получить разрешение на операцию. Но если я попытаюсь обратиться к этому сексопатологу, на следующий день мой отец будет об этом знать, так же, как и весь город, и выгонит меня на улицу» (МтФ).

Через неприйняття з боку родини трансгендери часто змушені шукати окреме помешкання та жити подвійним життям, як-от: «У меня есть одна мама, она довольно

пожилая женщина, и, скажу честно, она до сих пор не знает, она просто думает, что я лесбиянка. Я рано или поздно ей об этом скажу, но мне не хочется ее сильно травмировать,... я ее постепенно к этому готовлю» (ФТМ).

Переважно батькам треба дати час на те, щоб навчитися сприймати свою дитину «такою, яка вона є». Потрібно надавати всю необхідну інформацію, звертатися до ЛГБТ організацій за підтримкою. Існують спеціальні гайди та буклети для батьків трансгендерних осіб, що містять базові поняття та пояснення, «чому так сталося». Проте, навіть попри навчання і «вмовляння» із боку трансгендерних дітей, багато батьків ігнорують реальність та не сприймають трансгендерність як норму.

Неприйняття в навчальному закладі чи на робочому місці. Навчальний заклад є тим місцем, де ми отримуємо необхідні в майбутньому навички, поповнюємо знання про навколишнє середовище та вчимося бути членами суспільства. Деякі трансгендери змушені прогулювати заняття чи навіть покинути навчальний заклад через шквал негативу з боку однолітків та навіть вчителів. Викладачі грають не меншу роль у розвитку дитини, ніж батьки. Але іноді, якщо учень вчителю не подобається, вони можуть перетворити життя на суцільне пекло.

Найпоширенішим видом знущань виявилися усні образи чи розмови за спиною. Ті респонденти, які усвідомили власну гендерну ідентичність у період навчання в школі, розповідали, що діти вкрай негативно ставилися до їхньої гендерної експресії. Також однокласники не уникали можливості фізично зачепити чи виставити на посміховисько. З вищими навчальними закладами у респондентів переважно пов'язаний позитивний досвід, що можна пояснити введенням гендерних курсів у систему освіти та більшу відкритість до нового в період юності:

«В школе все плохо было, травили короче, но тогда я была больше парнем. В универе все было значительно лучше (ибо был девичий коллектив)» (АГ).

«В школе было объектом травли, в том числе и из-за плохого владения женским гендерным перформансом» (АГ).

Перед тим, як говорити про клімат для трансгендерних людей на робочому місці, варто згадати той факт, що для людей, які не встигли чи не мають змоги змінити документи, щоб вони відповідали їхньому гендеру, нелегко працевлаштуватися. Одна з респонденток розповідала, що для того, аби знайти роботу, вона була змушена ходити на п'ять інтерв'ю щодня: «После заполнения анкеты на собеседование, просмотра паспорта и фейс-контроля у всех однозначная реакция «мы Вам перезвоним». «Перезвоним» не наступает никогда» (МтФ).

Роботодавці часто відмовляються приймати на роботу трансгендерних осіб, не пояснюючи своєї відмови, що можна вважати дискримінацією. Тому деякі трансгендери знову ж таки змушені жити подвійним життям. Це також допомагає уникнути осуду з боку колег і зайвих розмов за спиною: «На работе я суровый мужик, который не допустит лишнего слова в свой адрес. Хотя коллеги, а скорее даже коллежанки, не раз замечали мой ярко красный маникюр или длинные волосы. Но у меня нет другого выбора, так как я люблю свою работу и не хочу ее потерять» (МтФ).

Якщо знайти роботу все ж не вдається, поширеним варіантом є ведення свого бізнесу. Наприклад, дві респондентки мають спільний бізнес із виготовлення прикрас ручної роботи, а інша – займається езотерикою і працює сама на себе. Після зміни документів зайвих проблем з працевлаштуванням зазвичай не виникає.

Таким чином, трансгендерні індивіди змушені боротися з дискримінацією, починаючи з моменту усвідомлення власної гендерної ідентичності та камінг-ауту, що включає неприйняття з боку родини, однолітків та колег. Дискримінація може виражатися в образах, розмовах за спиною, фізичному насильстві, відчуженні від інших та навіть простій відсутності необхідної інформації в широкому доступі з перевірених джерел. Проте дискримінація не обмежується лише сферою соціалізації, а розповсюджується й на так звану інституційну сферу.

Дискримінаційне законодавство

Респондентки і респонденти в інтерв'ю зауважували про законодавчі проблеми, з якими вони стикаються, будучи трансгендерними людьми.

«Законодательство Украины относительно транссексуализма (ибо это пожалуй единственный вопрос, который необходимо решать в законодательном порядке) считаю бессмысленным, нелогичным и противоречивым. Вопрос о смене пола и документов, прохождении комиссии упирается во множество препятствий, которые почти невозможно обойти законным путем» (МтФ).

Згідно із уже згадуваним Наказом МОН № 60, Комісія із питань зміни (корекції) статевої належності повинна збиратися не рідше, ніж раз на півроку. На практиці, як зазначали респонденти, вона не збиралася вже доволі давно. Також комісія має повне право відмовити особі, яка до неї звернулася. Респондентів бентежить той факт, що стерилізація є необхідною умовою для продовження процесу переходу і подальшої зміни документів: «Чтобы мне сменить документы, мне нужно сделать операцию по стерилизации, даже если я этого не хочу. Если я этого не сделаю, документы мне не сменят, а паспорт мой давно моей внешности не соответствует, и это создает кучу проблем» (ФТМ).

Також респонденти розповідали про те, що наразі члени комісії є недостатньо кваліфікованими у трансгендерних питаннях та є представниками «застарілої медичної школи». Цей факт часто змушує трансгендерних осіб відмовлятися від державної процедури, що, в свою чергу, закриває доступ до можливості змінити документи.

«Комиссию собираюсь проводить за рубежом, где отношение врачей к трансгендерным людям иное. По информации, полученной от тех транссексуалок, которые все-таки удосужились некогда пройти комиссии в родной стране, отношение врачей пренебрежительное, резко негативное, как и остального медперсонала» (МТФ).

«В Украине нет возможности сменить пол нормальным, человеческим способом, ибо квалификация врачей в вопросах транссексуализма и эндокринологии, хирургии для транссексуалов оставляет желать лучшего» (ФТМ).

Трансгендерна особа, що бажає отримати дозвіл на проведення операції, має пройти «стаціонарне психіатричне обстеження в умовах психіатричної лікарні протягом не менше 30 днів, але не більше 45 днів, з повним психологічним та патопсихологічним обстеженням для підтвердження або виключення діагнозу "Транссексуалізм"». Ось МТФ ділиться відповідним досвідом: «Когда я проходила обследование, меня поселили в одну палату с семью мужиками с разной тяжести психическими заболеваниями, потому можете себе представить, как я себя чувствовала».

Проблеми з документами

Для тих, хто не має змоги чи не хоче поки що міняти документи, часто виникають проблеми в ситуаціях, що потребують підтвердження особи. Найбанальніше – купити цигарки чи алкоголь з дещо юною зовнішністю перетворюється на принизливу суперечку з продавцем: «Самое смешное, это когда тебе тридцать два года, у тебя спрашивают паспорт при покупке сигарет, а на фотографии совершенно другой человек. Часто так и не продают» (ФТМ). Це ж саме стосується обміну валют та інших банківських послуг, як то грошовий переказ чи безготівковий розрахунок.

Окрім того, у респондентів і респонденток можуть виникати проблеми з перетином кордону. В аеропорті чи на прикордонному контролі в поїзді можуть просто відмовити людині, яка, приміром, виглядає як жінка, а за документами є чоловіком.

«Каждый раз, когда путешествую, боюсь, что остановят и не пропустят на территорию другой страны, так как в документах фотография со времен недалекой юности с длинными волосами и подкрашенными ресницами, а в зеркале – коротко стриженное бесполое существо, которое не имеет ничего общего со своей же фотокарточкой» (АГ).

Отже, для осіб, які переходять з одного гендеру в інший, проблеми з документами трапляються доволі часто, що пригнічує людську гідність, бо щоразу треба доводити іншим істинність документів, що засвідчують особу.

Дискримінація у сфері охорони здоров'я

Звичайний огляд у лікаря може закінчитися гучним скандалом та публічним приниженням. МТФ емоційно описує свій досвід звернення до медичного персоналу: «Отношение врачебного персонала, словно мексиканская супер-труппа клоунов только приехала и только для них. Для них это шоу, не обязывающее оказывать услуги медицинского характера и не обязывающее к исполнению должностных обязанностей».

Українські лікарі можуть бути необізнаними з трансгендерних питань та специфіки трансгендерного здоров'я. МТФ, яка перебуває у трансзишені, розповідає про неадекватну реакцію лікаря на її зовнішність: «Последний раз, когда ходила к врачу, он чуть не упал в обморок, когда я разделась по пояс. Пришлось с добрых пол часа объяснять ему, что есть такие люди трансгендеры, и все такое».

Важливим питанням залишається гормонотерапія, а саме факт, що вона не фінансується державою та не завжди можна знайти інформацію про коректне дозування та (проти)показання, результатом чого є поширена думка, що гормони є шкідливими для здоров'я і можуть привести до смерті: «Недавно задали вопрос, который поставил в тупик: как могут трансгендерные люди принимать гормоны, если они вредны для здоровья?»

Пришла в голову аналогія с сигаретами, они ведь тоже медленно убивают, но с ними жизнь лучше. А на самом деле люди просто наслушались бреда, вот и верят в него» (МтФ).

Тому, окрім того, що трансгендери змушені щодня боротися з нерозумінням та відчуженням з боку суспільства, держава так само не надає необхідної як матеріальної, так і моральної допомоги, ще й до цього обмежує права трансгендерних індивідів на особисте життя та репродукцію. Лікарі, що повинні бути кваліфікованими у сфері трансгендерного здоров'я, такими не є. Тому трансгендери часом змушені власноруч навчати їх тому, що мали навчити професори, а лікарі інших спеціалізацій некоректно ставляться до трансгендерних пацієнтів. Законодавство не дозволяє змінювати документи до проходження довготривалих обстежень і хірургічного втручання, що не передбачає відмови і лімітує трансгендерних людей у виборі його обсягу. Це ускладнює життя постійними пояснюваннями працівникам державних установ, що людина на фото в документах є тією людиною, яка стоїть перед ними.

Висновки

Гендерна ідентичність визначається як усвідомлення особою своєї гендерної приналежності, що не завжди співпадає з її статтю при народженні. Виділяють два типи людей: цисгендери та трансгендери. Трансгендери налічують низку різновидів, як-от, транссексуали ФтМ та МтФ, агендери, кросдресери/трансвестити тощо. В своєму житті вони зазвичай проходять через процеси камінг-ауту, переходу, гендерної дисфорії та іноді навіть хірургічної чи гормональної зміни статі.

Хоча з часом у світі трансгендерність починає депатологізовуватись, трансгендерні люди, окрім процесу переходу змушені також боротися з дискримінацією на основі їхньої гендерної ідентичності. Незважаючи на те, що в деяких країнах така дискримінація карається на законодавчому рівні, а також те, що ООН «виражає глибоке занепокоєння ситуацією», все одно в багатьох країнах, у тому числі, й в Україні, трансгендери залишаються незахищеною групою, яка щодня стикається з низкою проблем.

В Україні наразі кілька організацій, що займаються дослідженнями ЛГБТ тематики, юридичною та психологічною допомогою, і тільки одна з ретельно вивчає проблеми трансгендерних людей. Загалом в українських соціальних науках бракує соціологічних досліджень із питань становлення ЛГБТ спільноти, дискримінації людей на основі гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації.

Аби охарактеризувати сфери життя, у яких дискримінуються трансгендерні люди в Україні, у 2013-2014 роках було десять трансгендерів. За результатами цього емпіричного дослідження доцільно виділити дискримінацію на рівні соціалізації та інституційну дискримінацію. До дискримінації на рівні соціалізації належать дискримінація у сфері освіти (що проявляється у недостатній кількості необхідної фахової інформації у вільному доступі та відсутності ЛГБТ тематики у тематичних планах навчальних закладів); дискримінація в родині (коли члени сім'ї позбавляють трансгендерних людей даху над головою та негативно ставляться до трансгендерів, вважаючи їх психічно хворими); та дискримінація і неприйняття в навчальному закладі чи на робочому місці (що проявляється в цькуванні чи відмові у прийнятті на роботу). До інституційної дискримінації слід віднести дискримінаційне законодавство, проблеми із документами, дискримінацію у сфері охорони здоров'я (яка виражається у неприйнятному ставленні лікарського персоналу до трансгендерних пацієнтів, дорогих препаратів та операціях, необхідних навіть для проходження «процедури зміни статі», які не фінансуються державою, та недостатній кваліфікованості звичайних та профільних лікарів у сфері трансгендерного здоров'я).

Загалом слід зауважити, що проведене експлораторне дослідження підтверджує і доповнює результати попередніх розвідок про дискримінацію трансгендерних людей на основі їх гендерної ідентичності.

Література

1. Вивчення поведінки трансгендерів та їх потреб у профілактичних послугах щодо ВІЛ: короткий виклад результатів операційного дослідження / [М. Варбан, І. Волосевич, В. Головка, О. Ігнатова, Д. Міханчук, Д. Перекосова, Т. Яблонівська]. – К., 2014. – 12 с. – Доступ з: <http://www.aidsalliance.org.ua/ru/library/our/2014/trance%20gender%20ukr.pdf> (станом на 16 січня 2015 р.).

2. Джокьякартские принципы. Принципы применения международно-правовых норм о правах человека в отношении сексуальной ориентации и гендерной идентичности [Электронный ресурс]. – Март 2007. – 37 с. – Доступ з: http://www.yogyakartaprinciples.org/principles_ru.pdf (станом на 16 січня 2015 р.).
3. Дотримання громадянських прав трансгендерних людей в Україні / [О. Вовкогон, Т. Лисенко, А. Романюк, О. Шевченко]. – К.: Громадська організація «Інсайт», 2012. – 61 с.
4. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Доступ з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (станом на 16 січня 2015 р.).
5. Иванченко С. Ситуация трансгендеров в Украине. Отчет по исследованию / [С. Иванченко, А. Довгопол, И. Ирискина, Т. Лисенко]. – К.: Громадська організація «Інсайт», 2010. – 60 с.
6. Касянчук М.Г., Лещинський Є.Б. Аналіз соціальних ідентичностей чоловіків, які мають секс з чоловіками, в українському суспільстві (на прикладі Донецької області) // М.Г. Касянчук, Є.Б. Лещинський / Український соціум. – 2008. – № 3 (26). – С. 17-29.
7. Кон І. Світанкове місячне сяйво / [пер. Ю. Рибачук]. – Львів: НВФ «Українські технології», 2011. – 560 с.
8. Кон И. С. Сексология. – М.: Академия, 2004. – 384 с.
9. Кон И. С. Подростковая сексуальность на пороге XXI века. – М.: Феникс+, 2001. – 208с.
10. ЛГБТ-вектор Украины. Сборник отчетов по мониторингу / Центр «Наш Мир». – К.: Центр «Наш Мир», 2013. – 154 с.
11. ЛГБТ-сім'ї в Україні: соціальні практики та законодавче регулювання / За ред. Г. Ярманової. – Київ: Інсайт, 2012. – 78 с.
12. Марценюк Т.О. Крос-культурний аналіз ставлення населення до геїв та лесбійок: Україна, Швеція, Іспанія, Угорщина та Німеччина / Т.О. Марценюк, Т.О. Новик, Н.В. Святненко // Український соціум. – 2014. – № 1(48). – С. 31-43.
13. Марценюк Т.О. ЛГБТ сім'ї в Україні: відтворення патріархату чи альтернатива владному дискурсу? // Т.О. Марценюк / Наукові записки НаУКМА. – 2012. – Т. 135: Соціологічні науки. – С. 50-58.
14. Марценюк Т. Страх розмаїття: національні властивості толерантності і гомофобії // Тамара Марценюк / Критика. – Листопад-грудень 2009. – Рік XIII, Число 11-12 (145-146). – С. 10-13.
15. Наказ № 60 «Про удосконалення надання медичної допомоги особам, які потребують зміни (корекції) статевої належності» від 25 лютого 2011 р. [Електронний ресурс] / Міністерство охорони здоров'я. – Доступ з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0239-11> (станом на 16 січня 2015 р.).
16. Покальчук О. Реалізація права на сім'ю в Україні: погляд за межі видимої норми / Оксана Покальчук // ЛГБТ-сім'ї в Україні: соціальні практики та законодавче регулювання / За ред. Г. Ярманової. – Київ: Інсайт, 2012. – С. 23-36.
17. Права людини в Україні – 2013: доповідь правозахисних організацій / За ред. Є.Ю. Захарова / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків: Права людини, 2014. – 456с. – Доступ з: <http://khp.org/files/docs/1398017277.pdf> (станом на 16 січня 2015 р.).
18. Реєстр ЛГБТ-організацій України [обновляемая база данных, электронный документ] / Совет ЛГБТ-організацій України. – По состоянию на 07.02.2014. – 20 с.
19. Сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність: питання та відповіді / упор. О. Шевченко, Ю. Франк. – К.: ГО «Інсайт», 2014. – 26 с.
20. Crethar H. C., Vargas L. A. Multicultural intricacies in professional counseling // The counselor's companion: What every beginning counselor needs to know / [ed. by J. Gregoire & C. Jungers]. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2007. – 61 p.
21. Greytak E. A., Kosciw J. G., Diaz E. M. Harsh Realities: The Experiences of Transgender Youth in Our Nation's Schools. – New York: GLSEN, 2009. – 49 p.
22. Human rights, sexual orientation and gender identity, 14 July 2011 [Electronic Resource]/ General Assembly, United Nations. – Доступ з: http://iglhr.org/sites/default/files/Resolution_17%3A19_2011_%20HRC_HRSOGI.pdf (станом на 16 січня 2015 р.).
23. Injustice at Every Turn: a Report of the National Transgender Discrimination Survey / [J. M. Grant, L. A. Mottet, J. Tanis at el.]. – Washington: National Center for Transgender Equality and National Gay and Lesbian Task Force, 2011. – 228 p.
24. Mitchel M., Howarth C. Trans Research Review / Martin Mitchel, Charlie Howarth. – Equality and Human Rights Commission, 2009. – 112 p.

25. Pardo T. Growing up Transgender: Research and Theory / ACT for (Trans) youth, Part 1. – March 2008. – 4 p.
26. Recommendation CM/Rec (2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity [Electronic Resource] / Council of Europe, the Committee of Ministers. – Доступ з: <http://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1606669&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383> (станом на 16 січня 2015 р.).
27. Safe and Caring Schools for Transgender Students: a Guide for Teachers [Electronic Resource] / Canada: the Society for Safe and Caring Schools & Communities, 2012. – Доступ з: http://safeandcaring.ca/wp-content/uploads/2013/08/Transgender-Booklet_Web-Booklet.pdf (станом на 16 січня 2015 р.).
28. Seidman S. Beyond the Closet: the Transformation of Gay and Lesbian Life / Steven Seidman. – Psychology Press, 2004. – 245 p.
29. Supporting and Caring for our Gender-Expansive Youth / [J. Baum, S. Brill, J. Brown and others]. – HRC Foundation, 2012. – 32 p.
30. Transgender Eurostudy: Legal Survey and Focus on the Transgender Experience of Health Care / [S. Whittle, L. Turner, R. Combs, S. Rhodes]. – ILGA Europe, 2008. – 84 p.
31. Transgender Terminology [Electronic Resource] / National Center for Transgender Equality. – Updated January 2014. – 2 p. – Доступ з: http://transequality.org/Resources/TransTerminology_2014.pdf (станом на 16 січня 2015 р.).